

Ismeretlen Sas-kézirat a pozsonyi zsidóság történetéről

Sas Andor szerteágazó gazdaság- és művelődéstörténeti munkásságának, publikált cikkeinek, tanulmányainak számbavétele mellett külön figyelmet kellene szentelni lap-pangó, magántulajdonba került kéziratainak, szövegtöredékeinek is. Az alábbi Sas-tanulmányt, amely az újkori magyarországi zsidó történelem egyik legjelentősebb közö-ségével, a pozsonyi zsidósággal foglalkozik, Csanda Gábor bocsátotta a szerkesztő-ség rendelkezésére. A dolgozatot és a hozzá tartozó nyolc kisebb papírdarabra feljegy-zett szövegrészleteket 1992-ben kapta Párkány Antaltól, amikor *A szlovákiai zsidók ü-l-dőzése 1939–1945* című kötetet szerkesztette. Kézenfekvő volt, hogy a kéziratot ösz-szehasonlítsuk a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltárában található Sas-hagyaték irat-anyagával, amely publikációinak kéziratain és néhány közöletlen cikkén kívül kicédulá-zott levéltári forráshelyeket és szakirodalmi hivatkozásokat is tartalmaz.

A szövegkritikai bűvárkodás során egyértelművé vált, hogy a szóban forgó írás előképe a valószínűleg 1940 és 1944 között németül megjelent tanulmányának.¹ A magyar nyelvű kéziratából több helyen mondatokat és – néhol minimálisan átfogal-mazva – egész bekezdéseket emelt át és épített be a német szövegbe.² A két vál-tozat közül a magyar nyelvű a korábbi. Datálására nincs biztos adat. Lehetséges, hogy az írás az 1930-as évek végén születhetett. Koncepciójában és felépítésében is más a némettől: aprólékosabb, inkább a levéltári források információit bemutató tulajdonságok és leírás jellemzik. Szorosan időrendben tárgyalja az eseményeket. A tudományos heurisztika szinte alig tapintható ki. A címmel ellentétben bővebben csak a 19. század első négy évtizedével foglalkozik, a 18. századra néhány statisztikai adatot közöl. A pozsony-váraljai zsidóság társadalomtörténeti rajzának gerincét a kiváltságait őrző német polgárság és a zsidóság közti gazdasági és kereskedelmi jellegű konfliktusok okainak feltárása alkotja. A német nyelvű dolgozata ezzel szem-ben összefoglalásra törekszik, bőven foglalkozik a Pálffy-féle földesúri oltalom kér-déseivel és a lokális pozsonyi eseménysorokat országos viszonyok közé helyezi, azokban értelmezi. Tudatosan felépített szerkezete és a téma pontos időbeli beha-tárolása indokolttá teszi feltevésünket, hogy a magyar nyelvű szöveg elsődlegesen fogalmazvány volt.³

A magyarországi zsidó történelem iránti érdeklődése már 1921–1933 közötti munkácsi kutatói korszakát jellemezte. Tanulmányaiban a 18. századi munkácsi uradalom zsidóságának gazdasági és szociális helyzetével, ill. egy zsidó üzletember üzleti karrierjével foglalkozott.⁴ A pozsonyi zsidóság történetéhez 1933 után, Po-zsonyba való költözése után kezdhetett levéltári forrásokat gyűjteni. Sajnos sem a német nyelvű, sem a most közzétett szöveg nem tartalmazza a felhasznált levéltá-ri forrásokat, esetleg a szakirodalmat.⁵ Sas nem hivatkozik egyetlen iratra sem. Va-lószínűleg az ismeretterjesztésre összpontosíthatott, amikor később ilyen formában

publikálta német tanulmányát. Minden bizonnyal a pozsonyi magisztrátus fondjából, a tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvekből meríthetett.⁶

Jegyzetek

1. Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltára (SZNML), Sas Andor hagyatéka (SAH), 16. d. Zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der Pressburger Judenschaft im XVIII. und XIX. Jahrhundert. *Židovská kultura–Jüdische Kultur*, 3. füzet, 17–32. p. A 32. oldallal a tanulmány megszakad, a többi oldal hiányzik. A folyóirat borítóján levő rövidítés szerint a kiadó az 1940-ben létrehozott Ústredňa Židov elnevezésű szerv kulturális osztálya volt. Sas a zsidóellenes intézkedések következtében 1944 szeptemberétől bujkált, így a tanulmányt azelőtt kellett megírnia. Ezenkívül fennmaradt egy négyoldalas írása a pozsonyi zsidóság lakhatási gondjairól: *Das Wohnungsproblem in Alt-Pressburg und die Juden*. SZNML, SAH, 3. d.
2. A német szövegben pl. a következő oldalakon mutatható ki: 18., 19., 24., 28., 29., 30., 31., 32.
3. Német nyelvű írásának legfontosabb témái: a zsidókkal foglalkozó intézmények, hivatalok áttekintése, kibővített és részletesen elemzett népesedési és adózási statisztika, a zsidóság mint adóalany, a kamarai pénzpoltika céljai, állami törvények és földesúri privilégiumok, a városi polgárság és a Pálffyak magatartása. Nem tudhatjuk, hogy időben meddig kívánta tárgyalni a problémakört, 1848-ig vagy a 19. század végéig.
4. SZNML, SAH, 16. d. Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse der Juden auf dem Dominium Munkacs-Szentmiklos im XVIII. Jahrhundert. *Jüdisches Archiv*, 1928 Oktober–December, Heft 1–2, 1–6. p. folytatása uo. Jänner–Februar 1929, Heft 3–4, 33–39. p. Kis Lázár tündöklése és pusztulása. Egy zsidó üzletember élettörténete és sorsa Mária Terézia korában. *Századunk*, 1. sz.
5. Sas többek között nem kerülhette meg Ortvy Tivadar, Kemény Lajos és Gold Hugo munkáit. A pozsonyi városi levéltár igazgatója 1922–1945 között Ovidius Faust volt, aki segíthette kutatásaiban.
6. A középkori zsidóság helyzetére és a vonatkozó oklevelekre vö. Tandlich, Tomáš: Židia stredovekej Bratislavy v listinných prameňoch uhorských panovníkov. *Slovenská archivistika*, 2005, 1. sz., 23–30. p. A városi tanács 1245–1945 közötti anyagára *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II/1*. Bratislava, 2001, 19. p. A pozsonyi magisztrátus levéltári anyaga nagyon értékes és bőséges; az okiratok, bírósági és gazdasági könyvek sok adatot tartalmaznak a zsidókról. Az 1750-es rendezéskor külön témakört alkottak a zsidósággal kapcsolatos iratok. A zsidó lakosság adófizetésével kapcsolatos iratok az 1548 és 1824 közötti időszakból maradtak fenn. Sas a Helytartótanácstól érkezett iratokat a CL szignatúrájú csomóból (decreta et intimata consilii locumententalis regii, 1700–1840 közötti időszak) és az adminisztratív iratokból tanulmányozhatta, emellett Váralja (Schlossgrund) község anyagát szintén kutathatta. Vö. *Archív mesta Bratislavy. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha, 1955, 18., 20., 30., 31., 37., 38., 86. p.
A Sas Andor által tárgyalt problémakör és részterületek legújabb összefoglalására, értékelésére lásd Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, 25–35., 38–47. p. A pozsonyi zsidóságot röviden tárgyalja Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, 1999, 21–22. p.